

УДК 332.3

В.А. Іванишин, д-р. геол. наук, професор

Чернігівський національний технологічний університет, м. Чернігів, Україна

В.В. Кривоберець, інженер-землеупорядник

Приватне підприємство «Аксиома», м. Чернігів, Україна

О.С. Лашук, аспірант

Чернігівський національний технологічний університет, м. Чернігів, Україна

ВПЛИВ РЕФОРМАЦІЇ НА ВИРІШЕННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ ПИТАНЬ І ПИТАНЬ САМОВРЯДУВАННЯ У ШВЕЦІЇ ТА ІНШИХ СКАНДИНАВСЬКИХ КРАЇНАХ (НАУКОВИЙ ОГЛЯД)

В.А. Иванишин, д-р. геол. наук, профессор

Черниговский национальный технологический университет, г. Чернигов, Украина

В.В. Кривоберец, инженер-землеустроитель

Частное предприятие «Аксиома», г. Чернигов, Украина

О.С. Лашук, аспирант

Черниговский национальный технологический университет, г. Чернигов, Украина

ВЛИЯНИЕ РЕФОРМАЦИИ НА РЕШЕНИЕ ЗЕМЕЛЬНЫХ ВОПРОСОВ И ВОПРОСОВ САМОУПРАВЛЕНИЯ В ШВЕЦИИ И ДРУГИХ СКАНДИНАВСКИХ СТРАНАХ (НАУЧНЫЙ ОБЗОР)

Volodymyr Ivanyshyn, Doctor of geological sciences, Professor

Chernihiv National University of Technology, Chernihiv, Ukraine

Vitalii Kryvoberets, land surveyor

Private enterprise "Axioma", Chernihiv, Ukraine

Oksana Lashuk, graduate student

Chernihiv National University of Technology, Chernihiv, Ukraine

THE IMPACT OF LAND-RESOLUTION AND QUESTIONNAIRE REFORM IN SWEDEN AND OTHER SCANDINAVIAN COUNTRIES (SCIENTIFIC REVIEW)

Після проголошення Україною державної незалежності почалися зміни (реформації) у більшості сфер державного і суспільного життя. Серед них особливою, можливо найскладнішою, постала земельна реформа. Втілення її в життя потребує тривалого часу, про що свідчить історія вирішення земельних питань у країнах різних континентів. Тому тема реформації земельних відносин, землеустрою, кадастру є дуже актуальною для України і буде такою ще багато років. Для прискорення змін в цих питаннях потрібно вивчати досвід передових країн світу. Земельна реформа для будь-якої держави є надзвичайно складною політичною і економічною проблемою, тому що вона містить низку питань, які стосуються всього суспільства та потребують відповідального, обґрунтованого вирішення. Україна не має достатнього досвіду вирішення цієї проблеми, тому повинна використати чужий досвід, але не забувати про національні особливості.

Автори статті ставили перед собою завдання інформувати читача про досягнення скандинавських країн у проведенні земельної реформи, самоврядування для втілення їх результатів в Українську економіку.

Реформація в перекладі з латинської мови означає перетворення, виправлення – церковно-релігійне, духовно-суспільне та політичне оновлення в країнах Західної та Центральної Європи у XVI столітті, спрямоване на повернення до біблійних першоджерел християнства, яке набуло форми релігійної боротьби проти католицької церкви. Ідеологи реформації єдиним джерелом релігійної істини проголошували Святе писання, заперечувалося право церкви на земні багатства, зокрема, на землю. Ідеї реформації сформувалися в Німеччині, набули поширення в Швеції, а потім і в інших скандинавських країнах. При цьому в кожній країні вони мали свої особливості, які відобразилися в земельних питаннях і формах самоврядування.

Вивчення і аналіз викладеного матеріалу свідчить про те, що в перетвореннях, змінах в будь-якій державі, суспільстві центральне місце належить земельним питанням, які вирішуються та вдосконалюються століттями. Вони мають початок, але не мають кінця. При їх вирішенні потрібно враховувати національні особливості кожної держави.

Ключові слова: реформація; католицька церква; Німеччина; Швеція; земельні питання; самоврядування; скандинавські країни.

Бібл. 16.

После провозглашения Украиной государственной независимости начались изменения (реформы) в большинстве сфер государственной и общественной жизни. Среди них особенной, возможно сложнейшей, стала земельная реформа. Внедрение ее в жизнь требует продолжительного времени, о чем свидетельствует история решения земельных опросов в государствах разных континентов. Поэтому тема реформации земельных отношений, землеустройства, кадастра есть очень актуальной для Украины сейчас и будет таковой еще много лет. Для ускорения изменений в этих вопросах нужно изучать опыт передовых стран мира. Земельная реформа для любого государства есть чрезвычайно сложной политической и экономической проблемой потому, что она содержит ряд вопросов, которые требуют общественного, обоснованного решения. Украина не имеет достаточного опыта решения этой проблемы, поэтому должна творчески использовать чужой опыт, но не забывать национальные особенности.

Авторы статьи ставили перед собой задание информировать читателя о достоинствах скандинавских стран в проведении земельной реформы, самоуправления для внедрения их результатов в украинскую экономику.

Реформация в переводе латинского языка означает превращение, исправление – церковно-религиозное, духовно-общественное и политическое обновление в странах Западной и Центральной Европы в XVII столетии, направленное на возвращение к библейским первоисточникам христианства, которое приобрело формы религиозной борьбы против католической церкви. Идеологи реформации единым источником религиозной истины провозгласили Святое письмо, отрицали право церкви на земные богатства, в частности, на землю. Идеи реформации церкви сформировались в Германии, приобрели распространения в Швеции, а потом и в других скандинавских странах. При этом в каждой стране они имели свои особенности, которые отразились в земельных вопросах и формах самоуправления.

Изучение и анализ изложенного материала свидетельствуют о том, что в превращениях, изменениях в любом государстве, обществе центральное место принадлежит земельным вопросам, которые решаются и совершенствуются столетиями. Они имеют начало, но не имеют конца. При их решении нужно учитывать национальные особенности каждого государства.

Ключевые слова: реформация, католическая церковь, Германия, Швеция, земельные вопросы, самоуправление, скандинавские страны.

Библ.: 16

After the proclamation of Ukraine's independence, changes (reforms) began in most spheres of state and public life. Among them, special, perhaps the most complicated, was the land reform. Implementation of it in life requires a long time, as evidenced by the history of land issues in different continents. Therefore, the theme of the reformation of land relations, land management, cadastre is very relevant for Ukraine and will be so many years old. In order to accelerate the changes in these issues, it is necessary to study the experience of the advanced countries of the world. Land reform for any state is an extremely difficult political and economic problem, because it contains a number of issues that concern the whole of society and require a responsible, well-founded solution. Ukraine does not have sufficient experience in solving this problem, so it should use someone else's experience but not forget about national peculiarities.

The authors of the article set themselves the task of informing the reader about the achievements of the Scandinavian countries in carrying out the land reform and self-government in order to translate their results into the Ukrainian economy.

The reformation in Latin translates as transformation, correction - church-religious, spiritual, social and political renewal in the countries of Western and Central Europe in the XVI century, aimed at returning to the biblical primary sources of Christianity, which has become a form of religious struggle against the Catholic Church. Ideologists of the Reformation, the only source of religious truth proclaimed the Holy Scripture, denied the right of the church to earthly riches, in particular, to the earth. The ideas of the Reformation were formed in Germany, and spread to Sweden, and then to other Scandinavian countries. At the same time, in each country they had their own peculiarities, which were reflected in land issues and forms of self-government.

The study and analysis of the material presented indicates that in the transformations, changes in any state, society, the central place belongs to land issues, which are solved and perfected for centuries. They have a beginning, but have no end. When resolving them, it is necessary to take into account the national characteristics of each state.

Key words: reformation; Catholic Church; Germany; Sweden; land issues; municipality; Scandinavian countries.

Bibl. 16.

Постановка проблеми. Реформація (від лат. reformatio — перетворення, виправлення) — церковно-релігійне, духовно-суспільне та політично рухове оновлення в країнах Західної та Центральної Європи у XVI столітті, спрямоване на повернення до біблійних першоджерел християнства, яке набуло форми релігійної боротьби проти католицької церкви. Почалася в Німеччині з виступу Мартіна Лютера. Ідеологи реформації висунули тези, якими фактично заперечувалася необхідність католицької церкви з її ієрархією і духовенством взагалі (без посередництва ролі духовенства в спасінні віруючого тощо). Єдиним джерелом релігійної істини проголосили Святе письмо, вимагали дешевої церкви, заперечували право церкви на земні багатства тощо.

До скандинавських країн традиційно відносять Данію, Ісландію, Норвегію та Швецію. Фінляндія за мовною ознакою і через те, що вона географічно розташована за межами

Скандинавського півострова, не є скандинавською країною. Проте, за традицію Фінляндія розглядається як частина скандинавського економіко-культурного простору.

В 1517 році брати Олаус і Лаврентій (Ларс) Петрі, сини коваля з Еребру (Швеція), які приїхали в Германію для отримання освіти, стали свідками виступів Мартіна Лютера проти зловживань в Римсько-католицькій Церкві. В 1518 році Олаус повернувся в Швецію і став дяконом і вчителем у Стренгнеській церковній школі. До виступів Петрі негативно віднеслись не тільки церковні ієрархи, а й звичайні прихожани, котрі кидали в проповідника каменями і палицями. Негативно віднісся до проповіді нового вчення і новий король Густав Васса, котрим в 1523 році був виданий указ, який забороняв під загрозою втрати майна і смертної кари вивчати твори Лютера. Але важка внутрішньополітична ситуація змусила короля шукати як нових союзників всередині країни, так і додаткові джерела фінансування свого правління. Як додаток до цього в 1524 році виник конфлікт між королем і папою Клементом VII з приводу обрання нового архієпископа.

В 1531 році архієпископом Швеції став брат Олауса Лаврентій. Під його керуванням в 1536 році в Упсалі відбувся Церковний собор, на якому лютеранські церковні книги були визнані обов'язковими для всієї Швеції. Целібат був скасований. В 1571 році Лаврентієм Петрі був розроблений «Шведський церковний статут», в якому визначалася організаційна структура і характер самокеруючої Шведської Церкви. Пастори і миряни отримували можливість вибирати єпископів, але кінцеве утвердження кандидатів стало прерогативою короля.

При цьому потрібно відмітити, що зважаючи на відсутність жорстокого протистояння між римськими католиками і прихильниками реформації, яке відбувалося в країнах Центральної Європи, відмінності в зовнішньому характері богослужінь реформованої і Римсько-католицької Церкви були мінімальні. Тому шведський обряд прийнято вважати прикладом високої церковної традиції в лютеранстві. Також формально вважається, що Церква Швеції має Апостольську Спадковість тому, що Лаврентій Петрі був ординований в єпископи Петром Магнусоном, єпископом Вестероським, посвяченим в свій сан в Римі.

Реформація була проведена і в Фінляндії, яка тоді була частиною королівства Швеції. Першим лютеранським єпископом в Фінляндії став Мікаель Агрікола, котрий склав перший буквар фінської мови і перевів на неї Новий Завіт і частини Ветхого Завіту. В інших скандинавських країнах реформація мала свої особливості, які отримали відображення в земельних питаннях і формах самоврядування.

Реформація та земельне питання. У Швеції початок проведення Реформації відноситься до 1527-1544 рр. На відміну від Норвегії та Ісландії вище католицьке духовенство прагнуло тут до унії з данським королем, а прихильники Реформації активно брали участь у боротьбі за незалежність країни.

Швеція на початку XVI ст. була країною з відсталим сільським господарством і незначним міським населенням. Єдиними галузями шведської промисловості, що мали міжнародне значення, була гірнична справа та металургія. Усі селяни були особисто вільні, а повинності більшості з них досить помірні. Податі і оброки в основному стягувалися у вигляді поставок зерна, олії, худоби, заліза, лісу. Щотижневу панщину відробляли тільки ті власники, які мешкали поблизу панських господарств, але таких господарств було мало і вони мали невеликі розміри. Життєво важливе значення для шведських, як і для данських, селян мала сільська громада з її примусовим розпорядком польових робіт, спільним користуванням лісами і пасовищами, навіть іноді з переділами. В XVI ст. у Швеції зберігалися залишки натурального господарства. Частина королівських чиновників отримувала платню натурою. Навіть у XVII ст. внутрішня торгівля часто носила характер натурального обміну. Проте вже у XVI-XVII ст. посилює свою діяльність шведське купецтво, головним чином Стокгольма, єдиного великого міста країни. Великі скупники все

частіше проникали в гірничу справу і металургію, економічно підкоряли собі дрібних виробників. З кінця XVI ст. іноземні, особливо голландські, купці стали закуповувати у шведських селян і дворян масло, худобу, необроблене залізо та інші товари.

Ще на рубежі XV - XVI ст. шведам у кровопролитних війнах доводилося відбивати наполегливі спроби данських королів відновити Кальмарську унію Данії зі Швецією. Востаннє така спроба вдалася в 1518-1520 рр. гданському королю Христиану II, який жорстоко розправився зі своїми противниками з числа шведської знаті і містян («Стокгольмська кривава лазня» 1520 р.). Проте терор лише ненадовго продовжив данське панування. Селянське повстання проти іноземних поневолювачів почалося вже у 1521 р., висунувши вождем Густава Ерікссона, і швидко поширилося на всю країну. У серпні того ж року в Вадстене Густав був обраний правителем Швеції. Щоб прискорити досягнення перемоги в 1522 р. він почав переговори з іншим супротивником Данії найбільшим ганзейським містом Любеком. Любецький уряд, зацікавлений у розгромленні Христиана II, який домагався балтійського панування, уклав союз зі Швецією. Сильний Любецький флот рушив до данських проток. Христиан змушений був зайнятися захистом власної країни і не міг надати серйозної допомоги своїм військам і прихильникам у Швеції. До кінця 1522 р. майже вся Швеція була звільнена від данців, які утримували тільки три головні морські фортеці - Стокгольм, Кальмар і Ельвсборг.

Навесні 1523 р. данський король, ослаблений невдачами в Швеції, був повалений великими феодалами в самій Данії і втік до Голландії.

У червні 1523 р. шведський риксдаг у Стренгнесе оголосив Христиана II позбавленим влади, а ненависну унію з Данією розірваною. Швеція знову здобула незалежність. 6 червня 1523 р. риксдаг обрав главою держави — королем керівника національного руху, правителя країни Густава Ерікссона під ім'ям Густава I Ваза.

Перші роки існування молодого держави проходили в складних умовах безперервної внутрішньої боротьби. Гостро відчувався брак коштів. Любек все наполегливіше вимагав сплати боргу, гроші потрібні були на утримання війська та інші державні потреби. У цій ситуації Густав Ваза знайшов єдино правильний шлях для вирішення назрілих проблем, шлях, який дозволив йому отримати міцну підтримку основних соціальних сил країни. Густав розпочав реформу церкви і для цього в 1527 р. знову скликав риксдаг у Вестеросі, що відіграв важливу роль у зміцненні шведської національної держави.

До того часу вселенська католицька церква була гальмом на шляху утворення XI централізованих національних держав, зокрема, у Швеції. Католицьким єпископам і монастирям належали великі земельні володіння, фактично не підвладні шведському уряду. У володіннях «князів церкви» височіли могутні стіни єпископських замків, була своя військова сила - загони озброєних васалів та наймитів. Шведські прелати довго підтримували данську владу, вступивши в гострий конфлікт з основними станами Швеції, що дуже підірвало престиж католицької церкви в країні.

Важливе значення католицької церкви у шведському політичному житті XV - початку XVI ст. зумовлювалося її економічною могутністю. Через дарування, заповіти, купівлю у руки церковних феодалів перейшло безліч земель шведських дворян. На час ліквідації Кальмарської унії церква стала найбільшим землевласником в країні, володіючи такою ж кількістю земель, що і все шведське дворянство загалом.

У церквах і монастирях поступово зосередилися великі рухомі цінності - золоте і срібне начиння, дорогі ікони, срібні статуї святих тощо. Через це великі кошти, які збиралися з населення, вилучалися з обігу, тому уряд постійно відчував гострий брак їх.

Прагнення до збагачення церковників у XV - початку XVI ст. сприяло падінню авторитету католицької церкви серед широких верств населення. Богослужіння відбувалося

повністю латинською мовою, було незрозуміле, тому ідейний вплив церковної служби на маси був невеликий.

У реформі церкви в Швеції було зацікавлене, передусім, дворянство. Воно хотіло отримати землі, що опинилися в руках церкви, особливо ті, які за останні десятиліття перейшли у володіння монастирів. Міське населення було зацікавлене у створенні «дешевої» церкви, яка не прагне до збагачення і не обтяжує поборами населення. Навіть передова частина духовенства, яка бачила занепад католицької церкви, хотіла «очистити» церкву від її вад, відмовитися від накопичення майна, зосередити всю свою діяльність на виконанні чисто духовної місії.

Потрібно наголосити, що боротьба за реформу католицької церкви розгорнулася з 10-х років XVI ст. в Німеччині, де в 1517 р. в Віттенберзькому університеті відкрито виступив із закликом до реформації Мартін Лютер. Тоді у Віттенберзі вчився молодий швед Олаус Петрі (1493-1552рр.), що потім став ревним послідовником нового вчення. Повернувшись на батьківщину, він став першим проповідником лютеранства в Швеції. За ним пішли й інші священики в різних місцях Швеції.

Послаблення позицій католицької церкви після 1523 р. полегшило проповідь реформації. Олаус Петрі, його брат Лаврентій Петрі, Лаврентій Андрее та їх учні енергійно проповідували лютеранство. Король протегував їх діяльність: Олаус Петрі був переведений в Стокгольм і призначений «міським писарем» (секретарем міського управління), а в головному столичному соборі йому була надана проповідницька кафедра. Завдяки діяльності Олауса Петрі і його послідовників лютеранство швидко поширилося в колах столичного бюргерства. Згідно з вченням Лютера богослужіння в стокгольмських церквах з 1525 р. стало вестися шведською мовою. Парафіяни розуміли весь хід богослужіння і активно брали участь у ньому читанням молитов і співом псалмів. У 1526 р. було завершено переклад на шведську мову Євангелія. В тому ж році воно було опубліковане.

Тим часом шведські католицькі прелати продовжували боротьбу проти здобуття перемоги прогресивних сил країни. Видатні церковні діячі брали участь в організації антиурядових хвилювань в Далеккарлії в 1524-1525 і в 1527 р. У такій обстановці католицька церква стала головною силою, яка заважала подальшому зміцненню шведської держави.

У 1527 р. Густав Ваза відкрито приступив до проведення реформи церкви зверху засобами державної влади. Це була «королівська реформація». На риксдагу 1527 р. в Вестеросі королю вдалося домогтися підтримки вищого стану країни - дворянства. Політичну лінію короля підтримали стани містян і селян. Риксдаг постановив: відібрати у єпископів належні їм замки, обмежити число їхніх слуг, передати в розпорядження короля «надлишки» доходів єпископів, соборних церков і монастирів, надати дворянам право на повернення земель, які раніше належали їм, і котрі за попередні три чверті століття перейшли у володіння духовних феодалів. Власність церкви фактично перейшла під управління корони, а більша частина церковної Десятини почала надходити в казну. Через деякий час єпископи, які були не в змозі збирати з залишків своїх володінь необхідну суму податків у скарбницю, змушені були добровільно відмовлятися від своїх земель на користь держави.

Монастирські землі спіткала така ж доля. До середини XVI ст. церковне феодальне землеволодіння було ліквідоване. Без цього джерела доходів поступово закривалися і шведські монастирі, монахи йшли в «світ». Рухоме майно монастирів і єпископів - гроші, золотий і срібний посуд - було взято до казни. З виконанням цих постанов у Швеції були ліквідовані напівавтономні церковні володіння і остаточно знищена база для самостійної ролі церкви в Швеції.

Главою шведської церкви був оголошений король. У всіх церквах Швеції латинське богослужіння було замінено службою місцевою мовою. Колишній католицький культ з його

пишною середньовічної театральністю змінився суворим лютеранським культом, в якому головна увага була спрямована не на зовнішні форми, не на механічне виконання обрядів, а на внутрішній ідейний зміст релігійних дій. У спрощеному богослужінні головне місце зайняла проповідь, спільне читання церковних книг і спів псалмів. Було скасовано культ святих, а з ним і шанування мощів, ікон і священних статуй, численні релігійні свята. Дуже спростився внутрішній устрій і оздоблення церков, звідки були майже повністю вилучені ікони, статуї і художнє різьблення. Були скасовані посади і більшість, так званих, таїнств. Відбулися корінні зміни й у складі духовенства. Зі скасуванням чернецтва зникла типова для раннього феодалізму складна церковна ієрархія, зокрема, єпископат. Католицьких священників, посвячених у сан єпископами і які володіли нібито особливою «благодаттю», що передавалась їм єпископами від самого папи, відтепер замінили пастори - проповідники, які обиралися парафіянами. Після ліквідації єпископату керувати церквою стали світські чиновники, призначувані королем. Було скасовано і обітницю безшлюбності для духовенства. Лютеранство оголошувалось офіційною релігією Швеції, через що проповідувати католицьку релігію заборонялося. Проте було настільки ж нетерпиме до інших віровчень, як і католицизм.

Проведення реформації мало важливе і неоднозначне значення для розвитку шведської культури. Заміна латинської мови в церковному культі шведською прискорило розвиток національної писемності і літератури. Але вплив реформації був не лише позитивним, тому що при цьому закрилося багато церковних і монастирських шкіл, знищувалися середньовічні рукописи. Це привело до занепаду в шкільній освіті. Відмова від культу святих, від шанування мощів і ікон спричинила винищення накопичених у церквах численних пам'ятників середньовічного живопису та прикладного мистецтва.

Головним політичним підсумком Реформації було зміцнення держави. Знищивши політичну самостійність і економічну могутність церкви, Густав Ваза перетворив шведську церкву із суперника королівської влади в міцну опору і надійного служителя цієї влади. Разом із зміцненням соціальної опори монархії (земельне дворянство і верхівка міського бюргерства) Реформація сприяла також вирішенню найгострішої проблеми, що стояла перед шведським урядом в перші роки після повалення Данської влади, поповненню скарбниці. Уряд розплатився з боргами і вийшов з фінансової кризи. Пізніше у власність держави перейшла значна частина земель церковних феодалів, що набагато збільшило багатства скарбниці. Згодом уряд присвоїв собі право збору поголовного податку на користь церкви - десятини, залишаючи собі дві її третини.

Наступник Густава Вази Ерік XIV зміцнював шведську централізовану монархію. З середини XVI ст. Швеція включилася в боротьбу за панування в Балтійському морі. У той час вантажообіг на Балтиці зростав із року в рік. Економічне переважання в цьому районі Європи переходило тоді від старіючих ганзейських міст до голландців. Військове панування чітко тримала у своїх руках Данія, що володіла обома берегами Зунда і найважливішими островами Балтики. У цих умовах шведські королі і дворянство звернуло свою увагу на доступну і багату здобич - землі слабого у, військово-політичному відношенні Лівонського ордену в Східній Прибалтиці.

Володіння Лівон, однієї з житниць Європи, було цінне не тільки саме по собі. У Ризі, Ревелі і Нарві сходилися торгові шляхи зі Сходу, з Росії та Литви, з далеких азійських країн. Традиції грабівницьких «східних походів» були живі серед нащадків шведських вікінгів і хрестоносців. Вже І устав Ваза незадовго до своєї смерті намагався (в 1554 р.) відновити агресію проти Російської держави в Карелії, але невдало. Успіхи Івана Грозного в Лівонській війні стривожили шведів так само, як і інших західних сусідів Росії. Король Ерік XIV не забарився захопити частину, земель Лівонського ордену. У 1561 р. шведи оволоділи Ревелем (Талліном) і північною частиною Естонії. Семирічна війна (1563 - 1570 рр.) велася між

Данією і Швецією в значній мірі із-за того, в чиїх руках буде знаходитися балтійська торгівля з Російською державою.

Під час Лівонської війни створився військово-політичний союз Швеції і Річі Посполитої. При шведському королі Іоанні III (1568-1592 рр.) у Швеції став помітним вплив польської культури і католицизму. Шведське богослужіння почало набувати католицьких рис. Зближення обох держав проявилось і в здійсненні династичних шлюбів. З 1592 р. Швеція і Польща виявилися з'єднаними особистою унією: вихованець єзуїтів Сигізмунд III був одночасно королем Швеції і Польщі. Для Швеції виникла загроза католицької контрреформації та підпорядкування Річі Посполитій.

Національно забарвлений антикатолицький рух дрібного дворянства, містян і маси податкових селян очолив молодший син Густава Вази, герцог Карл. Сигізмунд III у 1599 р. був вигнаний, а феодална аристократія, на яку він спирався, піддалася суворим переслідуванням.

Залучення північних країн у міжнародну торгівлю, прискорене з кінця XVI ст. загальноєвропейським підвищенням цін на продукти сільського господарства і гірничої промисловості, привело в Швеції, як і в ряді країн Східної та Центральної Європи, до посилення феодалного гніту. Розбагатілі, завдяки балтійській торгівлі, дворяни добились для себе в 1612 і 1644 рр., широких станових привілеїв (право безмитної торгівлі, поліцейської влади над своїми селянами тощо). При Густаві II Адольфі (1611-1632 рр.) і особливо при королеві Христині (1632-1654 рр.) широко розгорнувся продаж, застава і роздача дворянству на різних умовах коронних і особливо податкових земель. Залежність від корони тепер змінилася для маси селян залежністю від окремих дворян. Шведський феодалізм втрачав свої «самобутні» риси незавершеності.

Змінювалася не тільки форма, але і ступінь феодалної залежності. Росло число і розмір дворянських маєтків. Дворяни домагалися збільшення всіх видів ренти, а головне, переведення своїх нових селян на панщину і всіляко намагалися позбавити колишніх податкових селян їх стародавніх прав на землю, зігнати їх із зручною землею, присвоїти громадські угіддя. Над селянами нависла загроза кріпацтва.

Зростання селянських виступів у 30-50-х роках XVII ст. стало відповіддю на феодалний натиск, а також на рекрутські набори і нові податки. Низка обставин перешкоджала поширенню кріпацтва у Швеції. Для торжества кріпосного права тут не було достатньої економічної основи, тому що велике сільськогосподарське виробництво на збут мало обмежені розміри. Наявність чотирьох станів риксдагу і системи місцевих судів за участі селян також давало останнім можливість відсічі феодалам. Крім того, дворянська експансія викликала невдоволення і в шведських містян. Побоюючись народного повстання в грізні для європейських монархів роки англійської революції, зважаючи на одностайні протести верхівки податкових станів, представленої в риксдагу, уряд королеви Христини в 1650-1652 рр., підтвердив непорушність особистої свободи і прав селян на землю, дещо обмежив подальше зростання повинностей. Незважаючи на це, роздача земель дворянству навіть посилювалася, а селянські заворушення в провінціях Смоланд і Нерка в 1652-1653 рр. були жорстко придушені. Уся перша чверть XVII ст. була відзначена боротьбою Швеції та Польщі із-за Східної Прибалтики. Ворожнеча підсилювалася династичними домаганнями Сигізмунда III на шведський престол.

Під час цієї боротьби під виглядом «допомоги» російському цареві Василю Шуйському почалася шведська інтервенція в Росію (1609 р.). Користуючись тимчасовим ослабленням Росії, шведи довго утримували частину російської території. Вони завдали відчутних ударів і Річі Посполитій, захопивши у неї в 20-х роках XVII ст. Ригу, всю Ліфляндію і пруські порти, передусім Піллау - морський порт Кенінгсберга. Прагнення шведських дворян і купців до

панування на Балтійському морі і його південних берегах разом із загрозою католицької контрреформації привело в 1630 р. до вступу Швеції в Тридцятирічну війну.

Посилення міжнародної ролі Швеції було закріплено Вестфальським миром 1648 р., за умовами якого вона отримала всю Західну Померанію, частину Східної, місто Штеттін (Щецін) і деякі інші території. У Європі утворилася нова велика держава, яка оперезала своїми володіннями майже всю Балтію. Шведське панування в Прибалтиці та Північній Німеччині з самого початку лягло важким тягарем на плечі прибалтійських народів, передусім латиських, естонських, німецьких і російських селян. Шведські дворяни осіли в баронських замках Ліфляндії і Естляндії. Шведські митні чиновники, які пройшли буржуазну голландську школу, перехоплювали значну частку прибутку від торгівлі Західної Європи зі Східною.

«Великодержавність» малонаселеної і багато в чому ще відсталой Швеції стало можливим через ослаблення якраз в перші десятиліття XVII ст. таких сусідів Швеції, як Річ Посполита і Росія, а також через війну в Німеччині. Ці обставини у поєднанні зі стратегічною вразливістю шведської «балтійської імперії», з повною відсутністю спільних інтересів у народів, які входили до її складу і нечисленністю самої панівної нації шведів визначили її недовговічність [1-7].

Місцеве самоврядування. Місцеве самоврядування у Швеції має давню традицію. Першим законодавчим актом у цій сфері прийнято вважати Указ про місцеве самоврядування 1862 року, який розмежував церковні та суспільні справи. Відповідальність за церковні справи була покладена на парафії, а за суспільні — на міста та сільські громади. Указ запровадив також новий орган місцевого самоврядування на регіональному рівні — окружну раду (ландстинг), якому підпорядковувалася територія, що відповідала регіональній адміністративній одиниці — округу (лену). З 1 січня 2000 року церква у Швеції відокремилася від держави і церковні парафії відразу втратили свій адміністративний статус.

Зараз у Швеції існують два типи органів місцевого самоврядування — муніципалітет на місцевому рівні та ландстинг — на регіональному рівні. Усього у Швеції 289 муніципалітетів (місцевих рад), 18 ландстингів та чотири регіональні ради. Новий закон про місцеве самоврядування від 1992 року визначає межі повноважень місцевих рад, ландстингів та регіонів [2].

Повноваження муніципалітетів та ландстингів. Повноваження сектора місцевого самоврядування можна поділити на дві категорії: загальні повноваження, делеговані місцевим радам і ландстингам законом про місцеве самоврядування, та повноваження, визначені спеціальним законодавством. Розподіл повноважень між місцевими радами та ландстингами досі спирається на той принцип, що послуги, яких потребують усі, належать до компетенції ландстингів. Типовим прикладом є охорона здоров'я та медичне обслуговування.

Згідно із законом про місцеве самоврядування муніципалітети та ландстинги самостійно вирішують загальні питання, що стосуються їхніх відповідних територій і не є прерогативою інших органів влади. На підставі цих загальних повноважень місцеві ради та ландстинги опікуються, зокрема, житловим забезпеченням, упорядкуванням вулиць і доріг, транспортом, водопостачанням і каналізацією, виробництвом і постачанням енергоносіїв, розвитком культури та організацією дозвілля. Останніми роками місцеві ради відповідають також за влаштування дедалі більшого числа біженців через спеціальні державні дотації. До обов'язкових повноважень місцевих рад, визначених спеціальним регулюванням, належить освіта, соціальне забезпечення, догляд за громадянами похилого віку та людьми з фізичними і психічними вадами, планування і будівництво, окремі повноваження з охорони навколишнього середовища та рятувальна служба. Для ландстингу такими повноваженнями є охорона здоров'я, лікувальні установи та державні стоматологічні поліклініки [2].

Муніципалітети. Освіта є найбільшим і найважливішим завданням місцевих рад. У муніципальних освітніх закладах у 2000/2001 навчальному році вчилися 1787600 учнів. Місцеві ради відповідають за дошкільне навчання шестирічних дітей, обов'язкову дев'ятирічну середню освіту для дітей віком від 7 до 16 років, гімназії, які відвідує 90 % дітей старшого віку, освіту для дорослих та викладання шведської мови для іммігрантів, спецшколи для дітей та молоді і навчання дорослих з вадами розвитку. Тобто, забезпечення практично всієї освіти нижче університетського рівня покладається на місцеві ради. Окрім того, освіту можуть надавати недержавні, але визнані державою приватні школи. Зараз діє 371 приватна школа та 72 приватні гімназії. Вони отримують субсидії від муніципалітетів. Догляд за дітьми або, як це визначено у шведському законодавстві, дошкільна робота є одним із обов'язків місцевих рад, який упродовж останніх 40 років значно розширився. Сьогодні місцеві ради мають охопити дошкільною роботою кожну дитину віком від одного року, якщо її батьки працюють чи навчаються або ж якщо дитина потребує особливого догляду. Дошкільна робота здійснюється через дитячі садки, дитячі центри для родин та підготовчі класи. Дітей шкільного віку місцеві ради мають зайняти у групах подовженого дня чи в дитячих центрах для родин. 2000 року понад 706 200 дітей віком від 1 до 12 років відвідували дитячі садки, дитячі центри для родин та групи подовженого дня. Доглядом за дітьми можуть опікуватися не тільки муніципалітети. Впродовж останніх років відчутно зросла кількість фінансованих місцевими радами приватних дитячих закладів.

Місцеві ради надають соціальну допомогу всім, хто її потребує, згідно з законом про соціальне забезпечення, який визначає види допомоги. Муніципальні програми соціального захисту окремих громадян чи родин покликані підтримати незахищені групи. Ці програми складаються з профілактичних заходів та цільової дослідницько-виховної роботи з дітьми, молоддю та особами групи ризику, соціальної допомоги (матеріальної підтримки), допомоги у вигляді консультацій з питань сім'ї та заходів по встановленню батьківства.

Місцеві ради мають створити для людей з функціональними відхиленнями належні умови для нормального життя. Це, зокрема, передбачає відповідне працевлаштування та забезпечення їх житлом, пристосованим до особливих потреб. Згідно із законом 1994 р. «Про допомогу та забезпечення громадян з функціональними відхиленнями», особи з розумовими вадами та деякі категорії психічно хворих мають право на особистого помічника та допомогу з боку контактної особи. Закон делегує більшу частину повноважень у цій сфері місцевим радам, решта закріплена за ландстингами. Підтримку органів місцевої влади отримують понад 65 000 осіб з функціональними відхиленнями. Ще одним важливим обов'язком місцевих рад є догляд за людьми похилого віку. Загальна мета - створити умови літнім людям для забезпеченого життя, шануючи при цьому їхні бажання та не втручаючись у приватні справи. Це здійснюють через допомогу вдома, центри для дорослих та інші соціальні служби для людей похилого віку, а також різні форми будинків для старих. До муніципальних обов'язків входить також медичне обслуговування літніх людей удома, центрах для дорослих та будинках для старих. Місцеві ради відповідають за землеустрій та надання дозволу на будівництво. Вони проводять геодезичні та геологічні дослідження, картографічні розробки і в такий спосіб постачають більшу частину базових географічних даних про Швецію.

До повноважень місцевих рад належить організація пожежної безпеки та рятувальних робіт у разі нещасних випадків. Окрім того, кожен муніципалітет відповідає за цивільну оборону та термінову мобілізацію. Нарешті, до функцій місцевих рад належать охорона навколишнього середовища та охорона здоров'я, щоб попередити порушення громадського порядку та захворювання. Крім того, муніципалітети здійснюють контроль за діяльністю небезпечною для навколишнього середовища. Згідно з принципами «Завдання на ХХІ ст.», ухвалених на Міжнародній конференції в Ріо-де-Жанейро 1992 р., муніципалітети мають

також вживати заходів, щоб зробити свою діяльність екологічно безпечною і сприяти дедалі більшому переходу суспільства до постійного використання відновлюваних природних ресурсів. Муніципалітети забезпечують своїх мешканців комунальними послугами, такими як водопостачання та каналізація, вивезення сміття, дотримання чистоти на вулицях, енергопостачання тощо. Вони відповідають, також за будівництво та утримання вулиць і доріг у населених пунктах, догляд за парками.

Муніципалітети всіляко підтримують культурні заходи та організацію дозвілля. У Швеції близько 30 000 спортивних споруд, з них майже половина перебуває в комунальній власності та на утриманні муніципалітетів. Приблизно 40 відсотків належать неприбутковим організаціям, які утримують їх за рахунок різноманітних муніципальних субсидій. Місцеві ради відповідають також за понад 1 500 бібліотек, сотні музеїв та близько 1 500 центрів відпочинку молоді. Вони також фінансують культурні заходи і туризм.

Муніципалітети всіляко підтримують місцевих підприємців. При цьому прямі дотації окремим компаніям, зазвичай, заборонені. У 1990-х роках місцеві ради перебрали на себе здійснюється на місцевому рівні й частково фінансуються з держбюджету. Загалом близько 100 000 осіб беруть участь у цих програмах [3,9].

Ландстинги. Пріоритетним завданням ландстингів є медичне обслуговування. За винятком кількох приватних лікарень, ландстингам підпорядковані всі медичні заклади Швеції. В окремих випадках шпиталі передано в управління приватних медичних компаній. Ландстинги забезпечують стаціонарний медичний догляд у лікарнях та амбулаторний догляд у районних поліклініках. До системи амбулаторних установ належать ще центри матері та дитини. Ландстинги відповідають також за державні стоматологічні поліклініки та психіатричні лікарні. Окрім повноважень у сфері охорони здоров'я, окружні ради керують певною кількістю народних загальноосвітніх шкіл та окремими гімназіями медицини, сільського господарства та лісництва. Окружні ради фінансують також культурні заходи у відповідних ленах. Нарешті, ландстинги відповідають за питання регіонального розвитку, зокрема надаючи підтримку підприємницькому сектору через спеціальний орган. Муніципалітети та ландстинги несуть спільну відповідальність за місцевий та регіональний громадський транспорт, яким часто керують створені ними спільні компанії [4].

Співпраця між місцевими та окружними радами. Погреба у співпраці між місцевими та окружними радами дедалі зростає. Наприклад, одному муніципалітету може знадобитися використання вільних помешкань в будинку для старих чи сміттєпереробний завод іншого муніципалітету. Механізм таких операцій часто визначає звичайна угода між місцевими чи окружними радами. Якщо сторони бажають ширшої та більш організованої співпраці для отримання більшого зиску, можуть утворювати об'єднання. В такому об'єднанні один або кілька муніципалітетів можуть співпрацювати з одним або кількома ландстингами. Об'єднанню можуть бути делеговані повноваження державного управління, тобто правомочність ухвалення рішень про права та обов'язки громадян і компаній. Кількість об'єднань органів місцевого самоврядування зростає, станом на 1 січня 2000 р. їх було 60. Ще однією формою співпраці є спільний комітет, який створюють два чи кілька муніципалітетів чи ландстингів для виконання певного повноваження, скажімо, утримання гімназій чи пунктів першої медичної допомоги. Муніципалітети та ландстинги можуть також засновувати спільні акціонерні товариства чи фонди. Проте виконувати згадані вище функції державного управління, на відміну від об'єднань, не можуть.

Місцеві органи влади керують близько 1 600 компаніями та фондами, більшість з яких перебуває в комунальній власності. При цьому можуть використовуватися альтернативні форми управління. Скажімо, муніципалітет може здійснювати енергопостачання через комітет чи акціонерне товариство. Підприємства комунальної власності забезпечують,

зазвичай, комунальні послуги, такі як прибирання вулиць та вивезення сміття, енергопостачання, громадський транспорт чи управління нерухомістю.

До підприємств комунальної власності застосовуються переважно ті самі закони, що й до приватних компаній. З тією різницею, що громадськість має право ознайомлюватися зі звітністю цих підприємств на підставі так званого «принципу гласності», прописаному в конституції Швеції й поширеному на весь державний сектор. Щоправда, закон про службові таємниці встановлює окремі винятки з цього правила, захищаючи, зокрема, недоторканість приватного життя та економічні таємниці.

Муніципалітети об'єднані в Асоціацію муніципалітетів Швеції. Ландстинги, в свою чергу, утворюють Асоціацію ландстингів. Метою обох об'єднань є підтримка та розвиток місцевого самоврядування, обстоювання спільних інтересів, відповідно, муніципалітетів і окружних рад, представництво їх на державному рівні, сприяння співпраці між членами асоціацій, надання послуг та консультативної допомоги [5-9].

Адміністративно-територіальний поділ. Поділ Швеції на 2 500 міських і сільських територіальних громад згідно з Указом про місцеве самоврядування 1862 р. ґрунтувався на давньому поділі на церковні парафії. Такий поділ проіснував до 1952 р., коли через адміністративно-територіальну реформу кількість громад зменшилася до 1037. Упродовж 1962-1974 рр. відбувалася подальша реорганізація. Однією з головних причин став значний відтік населення у цей період із сільських місцевостей до великих міст, що привів до економічного занепаду маленьких сільських громад. Від 1999 р. у Швеції, як було зазначено, існує 289 муніципалітетів. Злиття адміністративних одиниць позитивно позначилося на місцевих фінансах та управлінні, але негативним наслідком цього процесу стало зменшення кількості обраних народних представників.

Сьогодні здійснюються чотири пілотні проекти щодо нового регіонального розподілу відповідальності у Швеції. А отже, держава передала регіонам певні повноваження, зокрема, відповідальність за економічний розвиток регіонів [10-12].

Місцева демократія та організаційна структура. Прийнятий в 1991 р. законом про місцеве самоврядування визначає головні правила розподілу повноважень і відповідальності у муніципалітетах та ландстингах. Закон розширяє межі їхньої компетенції й покликаний зміцнити місцеве самоврядування. Велику увагу приділено наданню можливості мешканцям територіальних громад контролювати процес ухвалення рішень та впливати на нього. Важливу роль при цьому відіграють осередки політичних партій у місцевих та окружних радах. Ті партії, що представлені у виборних органах, отримують дотації з місцевого чи окружного бюджету.

Основоположним принципом місцевої адміністрації є те, що нею керують обрані представники народу. Зараз у місцевих і окружних радах нараховується близько 50 000 посад, кожен обранець обіймає у середньому 1,5 посади.

Кожна місцева рада має свій директивний орган - збори місцевої ради. Відповідником у ландстингу є збори окружної ради. Постійних членів ради та кандидатів обирають виборці на загальних виборах кожні чотири роки, у день виборів до парламенту Швеції (риксдагу). Депутатів риксдагу, окружних та місцевих рад обирають на чотирирічний термін. Вибори до місцевих і окружних рад та риксдагу відбуваються завжди за партійними списками, але після останніх виборів 1998 року виборці можуть обирати окремих кандидатів. Право брати участь у виборах має кожний шведський громадянин, який постійно проживає на території певного муніципалітету чи ландстингу і на день виборів досяг 18 років. Громадяни однієї з країн - членів Європейського Союзу (ЄС), Ісландії чи Норвегії також мають право голосу. Інші іноземні громадяни мають право голосу, якщо вони прожили у Швеції не менше трьох років поспіль до виборів. Кожний, хто відповідає вимогам виборчого права, може бути обраний до директивного органу місцевої чи окружної ради.

Директивні органи місцевих та окружних рад ухвалюють усі головні рішення в межах своїх відповідних територій. Вони визначають цілі та напрямки діяльності. Вирішують, які комітети створити, якою має бути їхня структура та форма діяльності. Вони також ухвалюють бюджет, встановлюють ставку місцевого прибуткового податку та вирішують інші важливі фінансові питання, включаючи розмір зборів, що стягуються за певні місцеві послуги [10-12].

Правління. Згідно із законом про місцеве самоврядування, завданням правління муніципалітету чи ландстингу є контроль за виконанням справ місцевою владою, а також інформація про діяльність спеціальних комітетів. Правління відстежує всі справи, що можуть позначитися на розвитку та фінансовому становищі місцевого самоврядування, складає проект бюджету, виконує окремі адміністративні завдання, скажімо, управління нерухомістю. Правління контролює діяльність комунальних підприємств. На нього покладена підготовка більшості рішень, ухвалених радою. Це необхідно для загального узгодження всіх заходів місцевого самоврядування.

Членів правління обирають збори місцевої чи окружної ради. До його складу мають входити не менше п'яти осіб, але, зазвичай, правління складається з 11-17 членів. Практично у всіх місцевих та окружних радах один або кілька депутатів працюють на постійній роботі. Голови правління муніципалітету та ландстингу найчастіше мають постійну посаду і називаються, відповідно, муніципальними радниками (а в містах - мерами) та радниками ландстингів. Якщо на постійній роботі зайнято декілька депутатів, вони, зазвичай, є членами правління чи головами інших важливих комітетів [10-12].

Комітети місцевого самоврядування. Закон про місцеве самоврядування дозволяє муніципалітетам та ландстингам самостійно формувати власну організаційну структуру. Органи місцевого самоврядування самі визначають, які комітети їм створити й за які питання відповідатиме той чи інший комітет. Зокрема, шкільну освіту та інші питання, що стосуються дітей та молоді, зазвичай, об'єднують в одному комітеті у справах дітей та освіти. Деякі муніципалітети мають спеціальний комітет з питань забезпечення старості, тоді як інші вважають за краще віднести це питання до більш традиційного комітету з питань соціального забезпечення. Усі комітети місцевого самоврядування зобов'язані стежити за тим, щоб заходи у їхніх відповідних галузях узгоджувалися з цілями та основними напрямками, ухваленими радою та спеціальними законами, що стосуються цієї діяльності; ухвалювати рішення щодо питань, делегованих їм радою. Комітети готують також питання порядку денного для ухвалення рішення зборами й виконують ці рішення.

Усі комітети обираються зборами, переважно на основі пропорційного розподілу місць за представництвом у раді політичних партій. Від 1980 р. муніципалітети отримали право створювати територіальну децентралізовану систему районних комітетів чи правлінь, що відповідають за певні питання на їхній території. Сьогодні близько 20 муніципалітетів мають цілковито або частково децентралізовану систему територіальних комітетів.

Ще однією організаційною моделлю, яка набула поширення, є так звана модель «покупець-постачальник». Ця модель покликана, по-перше, запровадити ринкові механізми через створення більшої конкуренції для державного сектора. По-друге, це дозволить чіткіше розмежувати функції обраних депутатів та державних службовців органів місцевого самоврядування. Завдання депутатів представляти інтереси місцевих виборців. Вони можуть вибирати в кого придбати послуги - у власної державної компанії чи приватного постачальника. А державні службовці відповідають за виробництво, тобто здійснюють поточне керівництво [9-12].

Політична структура. Після виборів 1998 р. політичний спектр шведських місцевих рад виглядає так: 113 муніципалітетів мають соціалістичну більшість (соціал-демократи та Партія лівих), 92 мають праву більшість (помірковані, центристи, ліберали та християнські

демократи) і 84 мають якусь іншу чи невизначену більшість. Багато дрібних місцевих партій здобули місця в радах [9-12].

Місцеві референдуми. Одним із шляхів підготовки питання до розгляду може бути проведення референдуму, опитування громадської думки та подібні заходи, для яких збори ради можуть з'ясувати думку мешканців відповідної територіальної громади. Результати місцевих референдумів завжди носять консультативний характер. На цей час було проведено близько 30 референдумів, передусім щодо нового адміністративно-територіального поділу. Для того, щоб поставити питання перед зборами ради про проведення референдуму досить запиту, підписаного п'ятьма відсотками депутатів муніципальної чи окружної ради, які мають право голосу. Це, проте, не зобов'язує раду проводити референдум, а вимагає розглянути доцільність такої форми голосування [9-12].

Місцеві бюджети. Місцеві бюджети стрімко зросли упродовж 1960-1970-х років. У 1980-х роках це зростання уповільнилось удвічі порівняно з 1970-ми роками. У 1999 році сукупні видатки місцевих та окружних рад у Швеції склали 22,7 % ВВП. Заплановане збільшення видатків місцевих бюджетів на 2000-2003 роки складало 0,7-1,2 % за рік. Видатки на заробітну плату склали у 1999 р. 51,4 % сукупних видатків муніципальних бюджетів та 49,1 % окружних бюджетів.

Освіта є найбільшою видатковою функцією муніципальних бюджетів і складає 29 % сукупних видатків. Другою за обсягом видатковою функцією є забезпечення на старості і догляд за людьми з функціональними вадами (28 %), на третьому місці - видатки на дошкільну освіту (12 %). Муніципалітети в 1992 р. взяли на свій баланс забезпечення на старості. Пізніше муніципальні бюджети внесли до своїх видатків догляд за людьми з відхиленням у розумовому розвитку (1991- 1996 рр.), а також утримання психічно хворих (1995 р.). У ландстингах пріоритетною видатковою функцією є охорона здоров'я та медичне обслуговування - понад 80 % загальних поточних видатків. Частка капітальних видатків у сукупних видатках місцевих та окружних бюджетів поступово зменшувалася від початку 1970-х років. У 1999 році капіталовкладення склали 5,6 % сукупних видатків місцевих бюджетів.

Головним джерелом доходів місцевих бюджетів є прибутковий податок, що збирається на відповідних територіях. Сьогодні це джерело складається винятково з прибуткового податку з громадян та податку на пенсію. Раніше сюди входили надходження від податку на прибуток підприємств, податку на прибутки від капіталу та окремих видів нерухомості. Органи місцевого самоврядування мають право самі встановлювати податкові тарифи. Держава намагається регулювати загальний податковий тягар у Швеції. Це може суперечити праву місцевих органів влади на оподаткування та самостійність. Упродовж 1991-1994 рр. риксдаг заморозив розмір прибуткового податку на місцях на існуючому рівні. У 1995-1996 роках обмеження були послаблені й багато місцевих рад підвищили ставки оподаткування. У 1997-1999 роках діяло правило, що той місцевий бюджет, який підвищував податкову ставку порівняно з 1996 р., втрачав половину можливих надходжень через зменшення на таку саму суму державних дотацій. Від 2000 р. не існує жодних обмежень стосовно оподаткування.

У 2000 р. найвища ставка прибуткового податку в місцевих бюджетах складала 33,17 %, найнижча - 27,13 %. Середній показник - 30,53 %.

1 січня 1996 р. було запроваджено нову систему міжбюджетного вирівнювання, її метою є надання можливості всім органам місцевого самоврядування гарантувати громадянам «однакову якість послуг за однаковою ціною» незалежно від місця проживання. Різниця у рівні надання послуг та потреб має віддзеркалюватися у різниці бюджетного наповнення. Вирівнювання доходів означає, що місцеві бюджети, у яких податкоспроможність населення менша, ніж у середньому по Швеції, отримують субсидії, а бюджети з вищою за середню податкоспроможністю населення роблять відрахування. Дотаційний фонд складається із

загальної суми відрахувань. Обсяг відрахування чи субсидії становить 95 % різниці між податкоспроможністю населення певної територіальної громади та середнім показником по країні.

Вирівнювання видатків покликане вирівняти різницю між потребами та видатками. Це означає, що місцеві бюджети, в яких потреби перевищують обсяг видатків отримують субсидію з держбюджету. Фонд субсидій дорівнює сумі вилучень із місцевих бюджетів, у яких видатки більші за потреби. Місцеві бюджети отримують загальну дотацію з держбюджету. Вона складається з двох частин: одна - за кількістю населення, друга - за віковим складом населення. Перша виплачується загальною сумою із розрахунку на одного мешканця, а обсяг другої різний для різних вікових груп. Обсяг дотації неоднаковий для муніципалітетів та округів.

Відносно значна частка доходів місцевих бюджетів припадає на надходження від плати за надані послуги. Вони складають понад 8,4 % сукупних доходів муніципалітетів (дані за 1999 р.).

Значну частку доходів окружних бюджетів складають суми виплат установ державного соціального страхування лікарням, поліклінікам тощо.

До 2015 року діти, народжені на початку 1990-х рр., вчитимуться у середніх школах та гімназіях. Водночас зростає частка пенсіонерів у загальній кількості населення. Такі демографічні зміни поставлять складні завдання перед місцевими бюджетами [9-12].

Придбання товарів і послуг. Придбання товарів і послуг місцевими та державними органами влади регулюється законом про державну закупівлю товарів і послуг, який вступив у силу 1994 р. Положення закону узгоджено з правилами закупівлі на внутрішньому ринку ЄС. Цей досить докладний і деталізований документ покликаний розвивати конкуренцію та попередити дискримінацію. Згідно з положеннями закону здійснену закупівлю можна оскаржити у суді [12].

Службовці органів місцевого самоврядування. У 1999 року у місцевих та окружних радах Швеції працювали понад мільйон службовців (21 % у муніципалітетах і 6 % у ландстингах). Державні службовці складали 6 % усього зайнятого населення Швеції.

Муніципалітет чи ландстинг часто є найбільшим працедавцем у територіальній громаді чи регіоні. 51 % муніципальних службовців працюють у галузі охорони здоров'я та соціального забезпечення, 23 % - у галузі освіти. Більшість муніципальних службовців (79 %) складають жінки, багато з них працює неповний робочий день. У 1998 році жінки складали понад 81 % службовців ландстингів. Найбільший муніципалітет має близько 50 000 службовців, а найбільший ландстинг - 45 000, що робить їх за шведськими мірками дуже значними працедавцями.

Службовці муніципалітетів та ландстингів належать, зазвичай, до однієї з профспілок у складі Шведської асоціації профспілок (Ю), Профспілкового об'єднання працівників фізичної праці, Об'єднання службовців (ТСО) або Національного об'єднання професійних асоціацій, переважно для робітників з вищою освітою (ЗАСО). Шведська спілка муніципальних службовців є найбільшою окремою профспілкою Швеції і входить до складу Ю. Колективні угоди про заробітну плату та інші домовленості, участь в ухваленні рішень, а також умови праці укладаються між Асоціацією муніципалітетів Швеції, Асоціацією ландстингів, з одного боку, та різними профспілковими організаціями за другою [9-12].

Відносини між державою та органами місцевого самоврядування. Центральний уряд та органи місцевого самоврядування постійно співпрацюють у різних галузях та в різний спосіб. Розподіл функцій між різними рівнями влади постійно змінюється. Уряд та риксдаг визначають основні параметри всього державного сектора. Але в межах цих параметрів органам місцевої влади, за загальної погодженості, надано значної свободи самостійно формувати та виконувати державні програми, виходячи з місцевих умов. Держава спрямовує

та контролює роботу органів місцевого самоврядування, користуючись своїм правом ухвалювати закони, видавати укази та постанови й здійснюючи нагляд через систему державних установ.

Спеціальні закони в галузі освіти, соціального забезпечення, планування і будівництва тощо, також є способом контролю, оскільки точно визначають, як органи місцевого самоврядування мають виконувати різні програми. Ще один спосіб контролю полягає в тому, що ухвалені місцевими чи окружними радами рішення можуть бути оскаржені будь-яким членом відповідної ради в державному адміністративному суді, який перевіряє відповідність цих рішень закону [13].

Органи місцевого самоврядування та ЄС. Членство Швеції в ЄС не має прямого впливу на місцеве самоврядування. Так само й деякі важливі для місцевих громад питання, такі, як соціальна політика та оподаткування, залишаються поза компетенцією ЄС. Але опосередковано співпраця між державами - членами ЄС дедалі більше позначається на діяльності органів місцевого самоврядування у Швеції. Це, зокрема, стосується і питань, що не входять до компетенції ЄС, наприклад, соціальна політика та допомога незахищеним групам населення - старим та інвалідам. Водночас надані кошти та засади структурних фондів ЄС збільшили можливості органів місцевого самоврядування Швеції в розвитку територіальних громад і розширенні співпраці та взаємообміну з місцевою владою інших країн. Серед галузей місцевого самоврядування, на які безпосередньо поширюється законодавство ЄС, охорона навколишнього середовища, державне постачання та енергетика.

Окрім того, розширенню міжнародних зв'язків органів місцевого самоврядування Швеції значно посприяли демократичні перетворення в країнах колишнього Східного блоку. Місцеві ради Швеції та інших скандинавських країн беруть участь у програмах регіонального розвитку країн Балтики та північно-західної частини Росії [13].

Фінансовий стан шведського місцевого самоврядування. У 1999 р. витрати шведських муніципальних рад і рад графств становили 22,7 % ВВП. Найбільшою статтею у видатковій частині бюджету муніципалітетів є витрати на освітню галузь - вони сягають 29 % сукупних витрат. На допомогу людям пенсійного віку та інвалідам спрямовується 28 % загальних витрат. Найважливішим джерелом наповнення місцевих бюджетів є прибутковий податок із зарплат та пенсій громадян, ставки якого місцева влада встановлює самостійно. У 2000 р. розмір найвищої ставки сукупного муніципального та графського податку становив 33,17 %, а найнижчої - 27,13 % оподаткованого прибутку. Іншою важливою статтею прибутків у місцевих бюджетах є плата за комунальні та інші послуги, які надає муніципалітет. У 1999 р. такі надходження склали 8,4 % загальних муніципальних доходів.

Зазначимо, що, починаючи з 1996 р., держава запровадила нову систему податкового вирівнювання для місцевої влади. Вона полягає в тому, що ті графства та муніципалітети, у яких рівень оподаткованого прибутку на душу населення нижчий за середній по країні, отримують державні дотації, а в кого вищий, повинні здійснити додаткові відрахування до державної казни. Така вирівнювальна система дає змогу уникнути диспропорцій між структурними потребами регіонів та наявними коштами на їх забезпечення. Сукупні державні дотації не можуть перевищувати загальну суму додаткових відрахувань. Таким чином у країні відбувається перерозподіл надлишку муніципальних ресурсів, який регулює держава. Відносини між державою та місцевими органами самоврядування можна охарактеризувати як тривалу співпрацю в різних сферах суспільного життя. Окрім того, Уряд та Парламент Швеції здійснюють регулювання та контроль діяльності муніципальної влади через державні агенції, розгалужені законодавчі бази і необхідні інструкції, які регламентують діяльність в основних соціальних сферах муніципального самоврядування. Іншою формою нагляду з боку держави є те, що законність рішень муніципальних рад або рад графств може бути оскаржена будь-яким громадянином у Адміністративному суді.

Із входженням Швеції до Європейського Союзу в 1995 р. посилилася міжнародна кооперація місцевих рад Швеції з аналогічними органами самоврядування в інших європейських країнах. Окрім того, шведські місцеві ради разом із місцевими радами інших нордичних країн включилися у програми розвитку Балтійських країн та північно-західної Росії. Швеція ділиться досвідом » місцевого самоврядування і з Україною, зокрема, здійснюючи експериментальний проект у м. Ірпені, що в Київській області [9-13]. Порівняльна характеристика земельних відносин в Скандинавських країнах і Фінляндії

Склад земель. Норвегія, Фінляндія та Швеція розташовані в межах фізико-географічної країни Фенноскандії, і дуже подібні за природно - кліматичними характеристиками і структурою антропогенного навантаження. У Фенноскандії, з точки зору землеробства, площа придатних для нього земель становить 9% території в Швеції, в Норвегії - не більше 3 %, а в Фінляндії – 8 % (в основному в південних районах на південь від 60° пн.ш.). Площа континентальної частини Норвегії становить 307 860 км², чисельність населення - близько 5 мільйонів чоловік. Міське населення складає 78 %, в тому числі понад 1/5 його проживає в столичній агломерації. У Норвегії гористість території визначає наявність великої частки непродуктивних земель, що досягає 72,3% в країні загалом (в Північній Норвегії воно збільшується до 77 %). Оброблювані землі становлять всього 2,5% загальної площі Норвегії. Близько 48 % площі орних земель знаходиться в трьох районах країни - на півдні Остлана, в горбистих рівнинах Треннелага і на заході Південно-Норвезького півострова (рівнини Ерен і Ліста). Найменший відсоток оброблюваної площі падає на дві найбільші північні адміністративні області - Тромс і Фінмарк. Площа Фінляндії складає 338,1 тис. км², населення - 5,41 млн осіб, в тому числі міського населення - 67 %. Фінляндія відноситься до одної з найбільш північних аграрних країн. Сільськогосподарські угіддя займають тут 8-9 % від усієї території країни. Площа орних земель становить 2,4 млн га. Велика частина ферм - це невеликі господарства з площею орних земель менше 10 гектарів, але простежується тенденція в бік збільшення розміру ферм. До складу земель, крім сільськогосподарських угідь, входить близько 70 % лісів, решта - культурні ландшафти (поселення і інфраструктура), болотисті місцевості і водні об'єкти. Загальна площа території Швеції 450000 км². населення становить близько 9 млн чоловік, міське населення - близько 80 %. До складу земель входять сільськогосподарські угіддя – 8 %, ліси – 53 %, землі поселень – 3 %, водні об'єкти – 9 %, решта - гірські і болотисті райони.

З розглянутих країн острівними державами є Данія та Ісландія, а Норвегія, Фінляндія та Швеція є країнами континентальної Європи. Суша Данії (без проливу Гренландії і Фарерських островів) займає 42394 км², площа континентальних водних об'єктів 700 км². Міське населення складає 85 %. До складу земель входять культурні ландшафти - 9,8 %, сільськогосподарські угіддя - 66,3 %, ліси і насадження - 15,5 % (з них ліси - 11,8 %), болота - 5,2 %, інші землі - 1, 5 % .

Загальна площа Ісландії становить близько 103 тис. км², з них 11,8 тис. км² покрито льодовиками. Рослинністю вкрито всього 23 %. Тому всі внутрішні водні об'єкти займають 2,3 % території. Більше 60 % населення (з 300 тис.) проживає в Рейк'явіку і його околицях. До складу земель входять культурні ландшафти - 0,38 %, сільськогосподарські угіддя - 2,4 % (з них тільки 2 % оброблювані землі, решта - пасовища), ліси і насадження - 0,56 %, водно-болотні угіддя - 7,2 %, скелі – 23 %, льодовики - 10,5 %, решта - пустки (39,7 %) і ділянки з мізерною рослинністю (14,8 %).

Види прав на землю та концепція права власності. На перший погляд всі країни демонструють однакове розуміння права власності на землю. Власник володіє правами щодо поверхні і всього, що знаходиться під і над нею. Але при найближчому розгляді можна побачити ряд відмінностей. У Норвегії та Фінляндії дорожні тунелі в деяких випадках можуть прокладатися під земельною ділянкою без згоди власника, а в Швеції питання про

таке право вирішується на основі договору з власником (або через встановлення сервітуту, або формування тривимірної ділянки («майно 3D»)). Таким чином, права власника землі в Швеції ширші, оскільки володар прав на підземні споруди повинен забезпечити титул на поверхню, розташовану над такими спорудами. У всіх країнах опис меж здійснюється в горизонтальній площині (в сучасній термінології «майно 2D») без обмеження вниз або вгору. Проте, в Норвегії і Швеції можуть встановлюватися межі власності у вертикальній площині. Юридичний зміст права власності також відрізняється. Наприклад, у Фінляндії, на відміну від всіх інших країн, нерухомим майном вважається титул, а не земля, як така. Будинки й інші пов'язані з землею об'єкти зазвичай є її атрибутами. Законодавство встановлює зміст інституту нерухомого майна.

У Данії та Ісландії, будівлі на орендованих ділянках відносяться до нерухомого майна. Це означає, що норми про нерухоме майно в рівній мірі застосовні і до землі, і до будівель (споруд), титул на які може належати особам, які не є власниками землі. У Швеції такі будови розглядаються як «особисте майно» і не вважаються нерухомим майном. Житлові будинки в Ісландії є нерухомим майном, можуть бути нерухомим майном в Данії і Норвегії, але не можуть бути нерухомим майном в Фінляндії і Швеції.

Форми колективних прав на землю склалися історично через необхідності спільного використання лісів, випасів, доріг, ведення рибальства та ряду інших видів діяльності. Такі права, як у Фінляндії та Норвегії, можуть бути частиною правового режиму конкретних об'єктів права власності (або кадастрових одиниць). У цьому сенсі власність на об'єкт нерухомості дає право на використання землі, що знаходиться в колективній власності. При перекладі не використовувався російський юридичний термін «спільна власність», оскільки спеціальних досліджень щодо змісту цього інституту в країнах Північної Європи в порівнянні з вітчизняними юридичними концепціями не проводилося. Тому використаний термін, не має відповідності в російському законодавстві). Така ж конструкція була тривалий час і для Норвегії, де крім цього існує інститут земель загального користування, права на користування якими є наслідком сформованого звичаю і не приурочені до об'єктів власності. Дослідники відзначають особливості в цьому відношенні і в Данії, де колективні права на землю відносяться до двох основних категорій. Перша містить ряд прав відносно окремих видів об'єктів права власності на землю пов'язаних з умовними правами участі. При цьому висловлюється намір скасувати цей інститут. Друга містить права користування землею за межами земельних ділянок, щодо яких є права колективного користування (зокрема, кладовища і піщані кар'єри). Зараз останні вважаються муніципальною власністю за замовчуванням, якщо хто не буде не доведе наявності титулу. Ряд прав за своїм змістом також можна внести в окрему (третю) категорію колективних прав. Так, зокрема, власник житлового приміщення несе права та обов'язки щодо участі в управлінні загальною землею і загальним майном будівлі. У ряді випадку інститут колективних прав встановлений відповідно до сучасних умов інфраструктури населених пунктів, що відрізняються від сільськогосподарських районів. Наприклад, асоціації з утримання доріг в Фінляндії і загальні комунікації в Швеції щодо доріг, вод, зливової каналізації, посадочних смуг тощо, також є об'єктами прав, що належать до категорії колективна власність. Співвласники взаємодіють в рамках, встановлених законодавчими актами правил.

Обов'язок такої співпраці є невід'ємною частиною правового режиму відповідних об'єктів прав власності на землю. Аналогом цієї категорії прав в Данії є правовий режим окремих приватних доріг.

Цікаві загальні риси і відмінності можна спостерігати при порівнянні співвідношення прав власників та інших правовласників в різних країнах. У всіх скандинавських країнах власник землі може наділятися правами користування щодо об'єктів права власності на землю, що перебувають у власності інших осіб, наприклад, право проходу по чужій

території. Таке право приурочено до відповідного об'єкту права власності на землю і не пов'язане з фігурою власника. Це означає, що при зміні власника новий власник автоматично користується правом проходу по ділянці третьої особи. Такі права можуть виражатися у відносно простих сервітутах, або в досить складних комплексах прав, пов'язаних з використанням групою власників складних установок розташованих на території, щодо якої жоден з них не володіє правом власності. Як приклад останніх можна привести комунальне майно в Швеції. Потрібно зазначити, що в Фінляндії і Швеції концепція обтяжень (сервітутів) приурочена винятково до об'єкта нерухомості і є частиною його правового режиму. В інших скандинавських країнах обтяження носять суб'єктивний характер і приурочені до суб'єкта права. У ряді випадку особи можуть мати право користування землею, що належить іншій особі. Наприклад, можна отримати права користування сільськогосподарськими угіддями, що характерно для всіх скандинавських країн. Або можливо навіть отримати можливість розмістити будову на чужій землі, наприклад, житловий будинок. Останнє представляє окремий інтерес, оскільки форми реалізації такого права мають відмінності. Так, в Ісландії, майже всі будівлі в межах міських поселень розташовані на землі, що належить муніципальній освіті, а власники фактично встановлена фікція, згідно з якою власник будівлі вважається «як би власником» землі. Новий власник будівлі набуває права на землю в тому ж обсязі, що і попередній власник будівлі. До правосуб'єктності власника не ставиться вимога про наявність статусу державної освіти. Аналогічну конструкцію відносин можна спостерігати між приватним власником землі і власником будівлі (наприклад, літнього будиночка), який орендує землю. В межах міст в Фінляндії і Норвегії діє той же підхід, що й у Ісландії. У Норвегії зазначена конструкція оформлена дещо простіше якраз щодо, літніх будиночків, оскільки приурочена до цільового призначення зазначеного виду споруд. Це вирішує проблему розмежування різних інститутів. Хоча ця форма є одним з видів права користування і приурочена до частини об'єкта ділянки на підставі угоди, з точки зору законодавства є різновидом нерухомого майна. У Швеції використовується дещо інший підхід. Земля може використовуватися для цілей проживання, але щодо прав такого користування не застосовуються правила про заставу нерухомого майна. Також відсутня повна свобода розсуду в частині розпорядження таким правом: воно має терміновий характер, хоча може передбачатися перевага при укладенні договору на новий термін. Оскільки для проживання в межах міського поселення необхідно мати право користування землею, то введений інститут користування територією. Норми, що складають цей інститут передбачають, що користувач має всі права, якими б він був наділений будучи власником, за винятком обов'язків користувача вносити плату на користь власника. Іншими словами, він може закласти право користування територією або продати його. Право користування територією можуть надавати, проте винятково органи влади (зазвичай органи місцевого самоврядування). У всіх скандинавських країнах особисті права користування можуть обмежуватися за терміном дії (наприклад, право користування сільськогосподарськими угіддями або землі під будівлями). У ряді інших випадків права користування можуть бути необмежені за дією в часі. Як приклад безстрокових прав можна привести право використання земель під газопроводи в Данії, право власності на комунікації в Норвегії або право користування територією в Швеції. Скандинавські фахівці практично одностайні в тому, що «власність на землю в скандинавських країнах набагато більше аспектна, ніж класична концепція «абсолютного» права власності, що надає власнику безумовне право розпорядження всім, що знаходиться всередині конуса, теоретично має вершину в центрі Землі і тягнеться до нескінченності у верхні шари атмосфери» [14].

Основні особливості земельних відносин. Данські фахівці вважають, що для всіх розвинених країн характерна система управління земельними ресурсами, що містить чотири підсистеми: право на землю; відносини, пов'язані з грошовою оцінкою землі; використання

землі; розвиток інфраструктури. Зміст підсистем виглядає таким чином. Підсистема прав на землю передбачає:

- Розподіл і забезпечення прав на землю;
- Юридичне оформлення меж земельних ділянок;
- Перехід прав власності або прав користування через укладання угод купівлі-продажу або оренди;

- Використання землі як забезпечення;
- Управління в сфері встановлення меж земельних ділянок та прав на них;
- Розгляд і вирішення спорів щодо прав на земельні ділянки та їх меж.

Підсистема відносин, пов'язаних з грошовою оцінкою землі передбачає:

- Оцінку землі і пов'язаного з нею майна;
- Забезпечення надходжень за рахунок сплати податків;
- Управління в сфері оцінки землі і оподаткування;
- Розгляд вирішення спорів у сфері оцінки землі і оподаткування.

Підсистема використання земель передбачає:

- Контроль використання землі через прийняття схем територіального планування і правил використання землі на національному, регіональному та місцевому рівнях;

- Забезпечення дотримання планів і правил землекористування;
- Розгляд та вирішення спорів в сфері використання землі.

Підсистема розвитку інфраструктури передбачає:

- Будівництво нових об'єктів інфраструктури;
- Планування будівництва і внесення змін до чинних режимів використання землі через видачу дозволів;
- Розгляд та вирішення спорів при розвитку інфраструктури.

При регулюванні земельних відносин у всіх країнах виходять з нерозривного зв'язку всіх чотирьох підсистем, що відображається як в нормативному регулюванні, так і в організаційних механізмах управління земельними відносинами. Проте, кожна з країн має специфічні особливості, які вимагають розгляду в історичному, географічному та правовому контексті кожної з них. По-перше, в Данії, Норвегії, Швеції і Фінляндії, закріплені кордони і визначені права суб'єктів земельних відносин на 100 % території. Це пов'язано з тим, що система кадастрів в них бере свій початок з другої половини XVIII ст. В Ісландії, на відміну від інших країн, кордони за межами поселень традиційно встановлювалися описово і до недавнього часу були відсутні правила про обов'язкову реєстрацію прав. Зараз це призводить до численних конфліктів щодо прав на землю, оскільки сучасне ісландське законодавство оголошує «національними землями» всі землі, щодо яких зацікавлена особа не доведе протилежне. По-друге, у всіх країнах права на землю не відокремлені від прав на користування іншими видами природних ресурсів, таких як надра, водні об'єкти і ліси. По-третє, у всіх країнах є значні відмінності в структурі прав власності на землю. Так, в Данії, Швеції і Фінляндії, велика частина всієї території, в тому числі вкриті лісами землі, знаходяться в приватній власності. У Норвегії (континентальна частина) і Ісландії велика частина земель за межами міських агломерацій знаходиться в державній власності. При цьому всього 3 % лісів Швеції, 4,9 % Фінляндії [5] і 20 % лісів Норвегії знаходяться на землях, що перебувають у державній власності. В Ісландії земля в міських поселеннях знаходяться в державній власності і власники будівель і споруд формально є орендарями (користувачами). По-четверте, в скандинавських країнах відсутній інститут «категорії земель». Тому дозволені види користування встановлюються на основі схем територіального планування. Такі схеми стали вводитися відносно недавно - з середини 1990-х років. Через історичні особливостей розселення, у всіх без винятку країнах є нечисленні великі агломерації населення, що займають від 2 до 5 % території. Решта займають незаймані

території (в основному гірські і болотисті райони) та сільськогосподарські угіддя, в тому числі ліси. З цієї причини різними нормативними актами регулюються питання планування містобудівної діяльності в великих агломераціях і в сільській місцевості (підсистема розвитку інфраструктури). У сільській місцевості та на незачеплених людською діяльністю землях діє дозвільна система розвитку інфраструктури, яка регулюється галузевим законодавством. Діють спеціальні норми щодо використання сільськогосподарських угідь. Наприклад, у разі придбання землі в сільській місцевості, покупець повинен принести документ, що підтверджує дотримання вимог законодавства про забезпечення родючості земель. Таке підтвердження видається органами місцевого самоврядування.

Велика частина природоохоронних зон в скандинавських країнах, в тому числі Фінляндії і Швеції, створені на землях, що перебувають у державній власності, а також в північних районах, які не мають великого значення для господарської діяльності. Не допускається внесення до складу особливо охоронюваних територій земельних ділянок, з власниками яких не врегульовані питання користування такими ділянками.

Врегулювання може здійснюватися в таких формах:

а) вилучення земель для державних потреб з виплатою компенсації і / або надання ділянки в іншому місці (наприклад, у Фінляндії);

б) виплата компенсації за втрачену вигоду (наприклад, в Швеції, де власниками землі, покритої лісами, виплачуються компенсації за втрату доходу від лісгосподарської діяльності, якщо остання стає неможливою через введення природоохоронних обмежень на відповідній ділянці).

У будь-якому випадку, власники земель (земельних ділянок) сповіщаються про плани введення природоохоронних обмежень, які зачіпають права власників. У скандинавських країнах (за винятком Фінляндії і Швеції) існують жорсткі обмеження на придбання землі іноземцями. У більшості випадків іноземний громадянин повинен довести зв'язок з відповідною країною і отримати дозвіл на придбання землі, як правило, в Міністерстві юстиції. З точки зору нормативного забезпечення земельних відносин, то для скандинавських країн характерна відсутність комплексних правових актів, що регулюють широкий спектр відносин, пов'язаних із землекористуванням. Виняток становить лише Швеція, де в 2002 році був прийнятий Земельний кодекс. Проте там до цих пір діють більше 10 законодавчих актів (не враховуючи набагато більш численних підзаконних актів), які так чи інакше регулюють питання реєстрації прав на землю, природоохоронних обмежень тощо.

Для всіх розглянутих країн характерно те, що правила використання земель для здійснення певних видів діяльності регулюються відповідними джерелами. Для кожної країни система таких джерел унікальна через міжнародну економічну спеціалізацію та традиції використання природних ресурсів. Наприклад, в Норвегії найдетальніше врегульовані гідро-електроенергетика і нафтогазова галузь, в Ісландії - використання геотермальних джерел, а в Швеції і Фінляндії - лісгосподарська та гірничодобувна галузі. Відповідно, загальних обмежень прав користування земельними ділянками для власників не встановлено. Найменш детальне законодавче регулювання земельних відносин притаманне Ісландії, де велика частина прав на землю заснована на правових звичаях. З огляду на невелику кількість і фактичну заборону на придбання у власність землі іноземцями, можливо, такий підхід має право на існування [15-16].

Реєстрація прав на землю. У всіх цих країнах реєстрації підлягають не угоди, а права. Реєстрація прав на землю може бути обов'язковою або факультативною. У всіх країнах, крім Данії, реєстрація прав є обов'язковою. Підходи до ведення кадастру можуть припускати такі способи його формування як систематичний, у міру надходження даних, комбінований.

Кадастр. Інформаційне наповнення шведського кадастру засноване на кадастрових книгах, найстаріші з яких датуються 1530 роком. Також, як і в інших країнах, кадастровий

облік був введений для цілей оподаткування. Зазначені книги містять опис об'єктів нерухомості по поселеннях із зазначенням номерів об'єктів обліку. До теперішнього часу зберігається стара система нумерації ідентифікації об'єктів нерухомості. Починаючи з XVII ст. кадастрові книги стали доповнюватися картографічними даними (картами поселень). У 1628 році був створений державний орган із землеустрою-Національне землевпорядкування. Закріплення прав на землю спочатку здійснювалося районними судами для забезпечення стійкості прав і гарантій прав покупців. Тому письмові докази зберігаються з Середніх століть. У 1875 році був введений реєстр об'єктів нерухомості і переходу прав на них. З його введенням документи, що зберігаються в судах, стали зіставлятися з кадастровими книгами і картками, що лягло в основу системи реєстрації об'єктів нерухомості. Було введено поняття об'єкта нерухомості і визначення одиниці обліку. Система реєстрації прав заснована на даних реєстру об'єктів нерухомості. Наближена до сучасної система реєстрації прав на об'єкти нерухомості створювалася в період з 1910 р. до 1930 р. У 1930-і рр. почалася робота зі створення національної карти на основі єдиного стандарту в галузі геодезії. У цей період карти виготовлялися в масштабі 1: 5000, 1: 20000 на основі даних аерофотознімання через подальшу інтерпретацію і зіставлення з уже наявними картами. Програма картування була завершена в 1978 році. Дані картування закріплені, доповнені планами землекористування. Уже в 1960-і рр. було розпочато роботу з удосконалення обліку об'єктів нерухомості, в тому числі закріплення меж в національній системі координат, що стало своєрідним прообразом сучасних ГІС технологій. У 1968 році було прийнято рішення почати оцифровку даних реєстру об'єктів нерухомості, а в 1970 - переклад в машино зчитуваний вид даних земельного реєстру. Переклад даних в електронну форму зайняв 20 років (з 1975 до 1995 рр.) Національне землевпорядкування здійснює формування об'єктів нерухомості, а також накопичення і обробку офіційної геодезичної інформації та інформації про об'єкти нерухомості в Швеції.

Національне землевпорядкування знаходиться у веденні Міністерства навколишнього середовища. У регіонах уповноважений орган представлений регіональними офісами, а також підрозділами в деяких великих муніципальних утвореннях. Цей орган відповідає за збір інформації про землі, необхідні для кадастрового обліку та реєстрації прав. Реєстрація прав і переходу прав на землю здійснюється в районних судах. Вони оновлюють інформацію Земельного реєстра, який є частиною бази даних про землі. У 2007 році було внесено пропозицію передати функції реєстрації прав з судової системи в Національне землевпорядкування, але остаточне рішення д цих пір не прийнято. Податкові органи є оператором Регістру об'єктів нерухомості і населення для цілей оподаткування. Приватні компанії не мають права здійснювати діяльність в сфері землеустрою, реєстрації та кадастрового обліку об'єктів нерухомості. Функції таких компаній зводяться до консультування приватних клієнтів з окремих питань.

Данський кадастр був створений в 1844 році для визначення податкової бази з урахуванням продуктивності земель. Спочатку формувалися описові, графічні (карти) матеріали. До кінця XVIII століття сформувався інститут приватної власності на землю, проте кадастровий облік був заснований на раніше створеній системі. Графічна частина кадастрів складалась з карт в масштабі 1: 4000, які включали сільські поселення і прилеглі угіддя. Регіональні центри (міста) описуються окремо починаючи з 1863 року. Більшість карт цих центрів представлені в масштабі 1: 800. Але практично відразу кадастровий облік став використовуватися для цілей обліку прав на землю. Система реєстрації землі була створена вже у 1845 році під час окружних судів для цілей реєстрації та захисту права власності на землю, застав, сервітутів і прав оренди. За останні 20 років інформація про всі об'єкти прав власності переведена в електронну форму і стала частиною великих інформаційних баз, даних. Інформація про власне земельні ділянки обробляється за

допомогою ГІС-технологій. На всій території Данії діє єдиний кадастр. Вони також містять інформацію про права користування землею власників приміщень у багатоквартирних будинках. Кадастровий облік в Данії містить таку інформацію:

- В кадастр відображається інформація про об'єкти прав власності на нерухоме майно (земельні ділянки), яке може складатися з елементів, що мають різні кадастрові номери і, іноді, відокремлені в просторі;
- Кадастровий план;
- Інформація про результати землеустрою, яка дозволяє точно визначати межі утворених ділянок тощо;
- Земельна книга (Land Book), до якої вноситься інформація про наявні юридичні права на об'єкти нерухомості за результатами кадастрового обліку.

Власне кадастр містить інформацію про приблизно 2,5 млн земельних ділянок, що входять до складу приблизно 1,5 млн об'єктів нерухомості. Примітно, що в Данії поняття «об'єкт нерухомості» для цілей кадастрового обліку допускає множинність земельних ділянок в складі одного об'єкта нерухомості. Таким чином, в Данії земельну ділянку, що має встановлені межі і власний номер кадастрового обліку не може бути об'єктом угод, якщо входить до складу складеного об'єкта нерухомості. Зазвичай, стандартною вважається ситуація при якій об'єкт нерухомості містить лише одну земельну ділянку. Будівлі є частиною об'єкта нерухомості. Таким чином, інститут «об'єкт нерухомості» сприяє забезпеченню контролю використання земель згідно з вимогами нормативних актів (наприклад, Закону про агрохолдинги, Закону про будівництво, Закону про планування тощо). Кадастр містить інформацію про земельні ділянки (кадастровий номер ділянки, площа; опис об'єкта нерухомості, що складається з більш, ніж 1 ділянки; обов'язкові умови щодо сільськогосподарської діяльності і лісокористування); кадастрову карту країни; перелік контрольних точок (близько 360000); архів юридично значущих результатів землеустрою (близько 1 млн листів), а також історичні кадастрові карти на паперових носіях (близько 15000 одиниць). Інформація в кадастрі оновлюється щодня. Всі форми кадастрового обліку і карти існують (ведуться) в електронному вигляді, а доступ до інформації надається через Інтернет. За ведення власне кадастру, а також координацію обробки і надання даних відповідає Національне землевпорядкування та кадастр, що знаходиться у веденні Міністерства навколишнього середовища Данії. У Земельної книзі реєструється право власності, заставні зобов'язання, сервітути і права користування. Земельна книга ведеться уповноваженими співробітниками Відділів реєстрації землі в складі районних судів. Вона є архівом юридично значущих документів, складених на паперових носіях.

Вважається, що у всіх Скандинавських країнах кадастрова інформація зібрана в обсязі 100 %, проте це не стосується Ісландії, де станом на 2008 р. близько 6 % нерухомого майна, що перебуває у державній або муніципальній власності, ще не описувалося, і права на нього не реєструвалися. Загальна кількість зареєстрованих прав на нерухоме майно становила 180000. Інформація про об'єкти прав власності на нерухоме майно відображається в різних елементах кадастрової системи (Земельний реєстр).

Зараз електронна база даних містить опис 96 % зареєстрованих об'єктів прав власності на землю, лише інформація про 4 % об'єктів зберігається на паперових носіях. Хоча інформація про межі об'єктів нерухомості є ключовою з точки зору реєстрації, Ісландія є однією з небагатьох 1 європейських країн, яка не підтримує базу графічного зображення кордонів (карт). Для цих цілей недавно створено новий підрозділ в складі Земельного реєстра Ісландії. Вимога про обов'язкову реєстрацію договорів купівлі-продажу або інших документів, що свідчать про здійснення угоди, не пред'являється. Проте, на практиці договори завжди реєструються. Відсутність реєстрації, однак, не впливає на юридичну силу документів і не тягне вад прав і обов'язків, що виникають на їх підставі. Для посвідчення підпису сторін в

документах, що свідчать про здійснення угоди з землею, стороною в яких є органи влади, може використовуватися нотаріальне завірення, завірення адвокатом, ліцензованим агентом в сфері нерухомості або підписами двох свідків. На практиці в Ісландії рідко вдаються до послуг нотаріусів. Виникнення і / або припинення прав (власність, оренда, користування, застава, обтяження, сервітути тощо) реєструється Відділом юридичної реєстрації Земельного реєстра. Цей відділ підпорядковано Міністерству юстиції. Встановлені законодавством обов'язкові вимоги до землекористування зазвичай не вказуються при реєстрації прав на об'єкт нерухомості, але відображаються на планах поселень, які приймаються муніципальними утвореннями. Виняток з цього правила становлять права користування землею для цілей будівництва (зазвичай правовласником є муніципальне утворення), при реєстрації яких робляться записи про обов'язкові вимоги до забезпечення водопостачанням, електрикою, телефонними лініями і каналізацією. Права користування для цілей будівництва практично завжди реєструються. Єдина система збору та подання даних про межі земельних ділянок в графічній формі відсутньої. Кожне муніципальне утворення самостійно здійснює картування в межах своєї відповідальності. Кількість земельних ділянок, що є об'єктами обліку в Ісландії становить 83000 одиниць, з них 7000 ділянок сільськогосподарського призначення. Облік земельних ділянок, що використовуються для цілей ведення сільського господарства здійснює Міністерство сільського господарства Ісландії.

Спочатку землі **Норвегії** займалися для ведення землеробства, потім належали королю і церкві. Починаючи приблизно з 1650 р. король, почав процес продажу земель, який тривав приблизно 200 років. До кінця XIX в. близько 80 % землі в Норвегії перебували в приватній власності. Перший відомий факт реєстрації земель в Норвегії відзначений в 1250 р. що було пов'язано з оподаткуванням і військовою повинністю. Проте, офіційна реєстрація почалася в Середні століття. Сучасне правове регулювання і практика реєстрації сформувалися до кінця XIX в. під впливом прикладу Німеччини. Проте, власне кадастровий облік, заснований на професійному землеустрої і картуванні кордонів до 1980 р. здійснювався тільки в великих містах. У сільській місцевості об'єкти нерухомості формувалися за відсутності обов'язкових вимог до землеустрою та підготовки графічного опису. З прийняттям в 1980 р. Закону про розмежування земель, вступили в силу вимоги про уточнення меж, позначенні їх на місцевості, підготовку плану ділянок і надання відповідної інформації до органу, який здійснює кадастровий облік. Земельний податок не є важливим джерелом надходжень до бюджету Норвегії, тому важливість кадастрового обліку визначається його роллю в територіальному плануванні на різних рівнях охорони навколишнього середовища, а також у встановленні розмірів платежів за водокористування, каналізацію і відрахувань на ремонт. Переклад даних кадастру в електронний формат почався у 1980-х рр. В рамках Регістру земельних ділянок, адрес і будов (ЗАС). Збір, введення та обробка даних здійснюються спільно Норвезьким агентством з картування та кадастру і місцевими органами влади. Крім цього, зазначені суб'єкти відповідають за підготовку планів, графічне представлення даних кадастру. Але останні ще не повністю переведені в цифровий формат і не пов'язані з Регістром ЗАС. До 2004 р. Земельна книга (реєстр прав на об'єкти нерухомості) велася районними судами, які регулярно направляли дані в національну базу даних. У 2004 році функції з технічної підтримки Земельної книги передані підприємству, засновником якого є Міністерство юстиції Норвегії. У 2002 р. на підставі рішення Стортингу (Парламенту Норвегії) почалася передача матеріалів Земельної книги і повноважень з її ведення центральному органу, Норвезькому агентству з картування та кадастру. Підрозділи 87 районних судів передавали справи з ведення Земельної книги упродовж 3-х років, починаючи з 2007 р. Прообраз Норвезького агентства з картування та кадастру був створений в 1773 році і зараз знаходиться у веденні Міністерства навколишнього середовища Норвегії. Реєстрація земельних ділянок та землевпорядкування здійснюється в межах

муніципальних утворень органами місцевого самоврядування. Для цих цілей більшість муніципальних утворень наймають фахівців в галузі землевпорядкування або організовують спеціальні підрозділи. Муніципальні освіти також мають право делегувати частину повноважень, пов'язаних із здійсненням технічної роботи. Зараз проте всього 3% землевпорядних робіт здійснюється приватними фахівцями. Кадастрові плани муніципальних утворень мають масштаб від 1: 500 до 1: 5000.

Міста і населені пункти добре описані і зазвичай представлені на картах в масштабі від 1: 500 до 1: 1000. Більшість муніципальних утворень використовує електронні карти.

У **Фінляндії** один об'єкт нерухомості може складатися з декількох земельних ділянок. Кількість об'єктів нерухомості становить 2,6 млн одиниць, а земельних ділянок - приблизно 4,3 млн (з них приблизно 0,4 млн земельних ділянок, які знаходяться в межах поселень). За даними Фінської систем реєстрації земельних ділянок кількість ділянок, призначених для сільськогосподарського виробництва становить близько 1 млн. Реєстрація об'єктів нерухомості для цілей оподаткування почалася в 1539 р. Оскільки в цей період Фінляндія перебувала в складі Королівства Швеції, то в Фінляндії до сих пір використовується шведська система ідентифікації об'єктів нерухомості. Перший фахівець в сфері землеустрою з'явився в Фінляндії в 1633 р. (призначений королем Швеції). У 1762 р. почалася земельна реформа, яка тривала 150 років, яка завершилася оформленням кордонів приватних ферм на королівських землях в східній частині країни. У 1812 р. під час перебування Фінляндії у складі Російської імперії був заснований Національна рада із землеустрою, а до 1904 року був сформований національний кадастр, що включав близько 120000 одиниць обліку. Відповідальність за ведення кадастру об'єктів нерухомості в межах міських поселень була покладена на органи місцевого самоврядування. Система реєстрації прав на землю, а також їх переходу здійснювалася в системі судів.

Земельний реєстр (прав і застав) був сформований в період з 1931 до 1951 рр. Картування в єдиному форматі почалося в XIX ст. і проводилося російською армією, аз 1917 року здійснювався Національною радою із землеустрою та фінською армією. Кадастрові карти в масштабі 1: 20000 виготовляються, починаючи з 1947 р. а в єдиному форматі, з 1977 р. Карти регулярно оновлюються в масштабі 1: 10000 та в більшому масштабі видаються для сільських районів і міських агломерацій. Переклад даних з паперових носіїв в цифровий формат почався у 1970-х рр. для підвищення ефективності робіт і забезпечення можливості використання різних баз. Робота зі створення електронного Земельного реєстра була завершена в 1980-х рр. під егідою Міністерства юстиції. У 2003 р. на підставі рішення Едускунти (Парламент Фінляндії) був створений єдиний кадастр, оператором якого було призначено відомство Національне землевпорядкування підлегле Міністерству сільського і лісового господарства. Нова система була запущена в роботу в 2005 р. і зараз є єдиною системою обліку інформації про земельні ресурси і права на земельні ділянки. Всі об'єкти нерухомості обстежені і зареєстровані в Інформаційній системі даних про. Система містить карту із зазначенням розташування ділянок, а також дані про права та застави. Об'єкти, нерозривно пов'язані з земельними ділянками (наприклад, будівлі) також є приналежністю цієї ділянки. Житлові приміщення в багатоквартирних будинках не є об'єктами нерухомості і права на них реєструються об'єднаннями власників житла.

Інформаційна система даних про землю містить такі елементи:

- Земельний реєстр (реєстрація прав власності, застав і спеціальних прав), під егідою Міністерства сільського і лісового господарства;
- Кадастр (облік реєстраційних одиниць, що є об'єктами права власності, неподільні території, сервітути та сфери дії схем територіального планування).

Кадастрові ідентифікатори можуть використовуватися для отримання додаткової інформації по об'єктах обліку з:

- Будівельного реєстра (будівлі та квартири) під егідою Центру реєстрації населення;
- Реєстра населення (осіб, які проживають в будинках) під егідою Центру реєстрації населення;
- Баз даних податкових органів.

Інформаційне та організаційне забезпечення кадастру здійснюється Національним землеустроєм (в сільських районах) і 87 підрозділами при органах місцевого самоврядування (на землях поселень). Всі уповноважені особи мають оперативний доступ до інформації, що міститься в пов'язаних базах даних. Приватні компанії та особи не можуть здійснювати діяльність, пов'язану з землеустроєм і реєстраційними діями, хоча допускається звернення до суб'єктів підприємницької діяльності для проведення вимірювань та виготовлення схем (планів).

Висновок. Вивчення і аналіз викладеного матеріалу, свідчить про те, що в перетвореннях, змінах у будь-якій державі, суспільстві центральне місце належить земельним питанням, які вирішуються та вдосконалюються століттями. Вони мають початок і не мають кінця.

Список використаної літератури

1. Алістер Мак-Граг Інтелектуальні витоки європейської Реформації / Пер. з англ. Миколи Ктимчука і Тараса Цимбала. - К.: Ніка-Центр, 2008. - 344 с.
2. Enemark S. Cadastral Systems – the Nordic Approach // Compendium: Land Information System (KTH, 2004).
3. Ericsson A. The Cadasrtal System in Sweden (Swedesurvey, 1996).
4. Olsson O. Cadastral Mapping in Sweden (Lantmateriverket, KTH, 2004).
5. Osterberg T. Cadasrtal System in Developing Countries – Legal Options (Clarendon Press, Oxford, 2003).
6. Dale P.P., McLaughlin J.D. Land Information Management (Clarendon Press, Oxford, 2004).
7. Kyriiri O. Surveyor's Contribution to Land Management (FIG Bureau, 2004).
8. Falskog J. Land Management and Cadasrtal System in Sweden // Environment and Planning A. – Vol. 25. – P. 123-129.
9. Місцеве самоврядування у Швеції [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.manicipal.gov>.
10. Constitution France du 4 October 1958 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.legifrance.gouv.fr/affichTexte.do?cidTexte=LEGITEXT000006071194>
11. Бодрова І. Європейський досвід удосконалення адміністративно-територіального устрою [Електронний ресурс]/1. Бодрова; Конституц. Асамблея. - Режим доступу : <http://cau.in.ua/ua/activities/analytics/id/jeuropejskij-dosvid-udoskonallennja-administrativno-teritorialnog-481/>
12. Європейський досвід адміністративно-територіального реформування: політичний аспект: аналіт. записка [Електронний ресурс]. - Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/articles/844/>.
13. Територіальне управління: проблеми, рішення, перспективи / В. В. Корженко, Г. С. Одінцева, Н. М. Мельтюхова, В. Б. Дзюндзюк, Є. П. Бабенков; ред.: В. В. Корженко; Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. - Х. : Вид-во ХарПІ НАДУ "Магістр", 2005. - 216 с.
14. Fastighetsbildningsleg (1972:988) [Акт про формування об'єктів нерухомого майна Швеції] // [Електронний ресурс]. - Режим доступу : <http://www.notisum.se/mp/sls'lag/19700988.htm>